

УДК 343.296

DOI.ORG/10.32703/2663-6352/2024-1-15-47-51

ORCID ID 0009-0002-7791-0101

Бабич Володимир Анатолійович,*кандидат юридичних наук,
доцент Київського професійно-педагогічного
фахового коледжу імені Антона Макаренка,*

ORCID ID 0000-0002-9818-9491

Шевчук Вікторія Леонідівна,*викладач-методист Київського професійно-педагогічного
фахового коледжу імені Антона Макаренка,*

ORCID ID 0009-0007-3957-4190

Ханов Андрій Олександрович,*адвокат*

ЦИВІЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація. У статті досліджується інститут цивільної відповідальності в кримінальному провадженні в Україні. Авторами проаналізовані законодавчі основи, що регулюють цей правовий інститут, виявлено основні проблеми та недоліки у правозастосуванні. Особлива увага приділяється питанням взаємодії між кримінальними та цивільними судами, а також ефективності механізмів захисту прав потерпілих. У роботі висвітлено проблеми правової невизначеності, бюрократичні перепони та зловживання з боку учасників процесу, які перешкоджають належному відшкодуванню шкоди. На основі проведеного аналізу запропоновано рекомендації щодо удосконалення законодавства та правозастосовчої практики з метою підвищення ефективності цивільної відповідальності в кримінальному провадженні.

Встановлено, що цивільний позов у кримінальному провадженні – це вимога потерпілої сторони, яка заявляється під час розгляду кримінальної справи і спрямована на відшкодування майнової або немайнової шкоди, заподіяної злочином. Цивільний позов подається потерпілим або його законним представником у межах кримінального провадження і розглядається судом разом з кримінальною справою, що дозволяє забезпечити комплексний підхід до вирішення правових питань, пов'язаних з вчиненням злочином. Такий позов може стосуватися як матеріальних збитків (наприклад, втрата майна, витрати на лікування), так і моральної шкоди (фізичні або психологічні страждання, порушення особистих немайнових прав).

Зроблений висновок, що ефективна реалізація цивільної відповідальності у кримінальному провадженні є необхідною умовою для забезпечення справедливості та відновлення порушених прав потерпілих. Вдосконалення законодавства та правозастосовчої практики сприятиме підвищенню ефективності правосуддя в Україні та зміцненню довіри громадян до судової системи.

Ключові слова: цивільна відповідальність, кримінальне провадження, відшкодування шкоди, потерпілий, правозастосовча практика, законодавство України.

Annotation. The article examines the institution of civil liability in criminal proceedings in Ukraine. The authors analyze the legislative framework governing this legal institution and identify the main problems and shortcomings in law enforcement. Particular attention is paid to the issues of interaction between criminal and civil courts, as well as the effectiveness of mechanisms for protecting the rights of victims. The paper highlights the problems of legal uncertainty, bureaucratic obstacles and abuse by participants in the process, which impede proper compensation for harm. Based on the analysis, the author offers recommendations for improving legislation and law

enforcement practice with a view to enhancing the effectiveness of civil liability in criminal proceedings.

The author establishes that a civil claim in criminal proceedings is a claim of an injured party which is filed during criminal proceedings and is aimed at compensation for property or non-property damage caused by a crime. A civil claim is filed by the victim or his or her legal representative within the framework of criminal proceedings and is considered by the court together with the criminal case, which allows for a comprehensive approach to resolving legal issues related to the crime. Such a claim may relate to both pecuniary damages (e.g., loss of property, medical expenses) and non-pecuniary damages (physical or psychological suffering, violation of personal non-property rights).

The author concludes that the effective implementation of civil liability in criminal proceedings is a prerequisite for ensuring justice and restoring the violated rights of victims. Improvement of legislation and law enforcement practice will contribute to the efficiency of justice in Ukraine and strengthen public confidence in the judicial system.

Keywords: *civil liability, criminal proceedings, compensation for damage, victim, law enforcement practice, legislation of Ukraine.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування правової системи України особливу увагу привертає питання взаємодії кримінального та цивільного права. Цивільна відповідальність у кримінальному провадженні є складовою цієї взаємодії та виступає одним із важливих механізмів захисту прав потерпілих та забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної злочинними діями. Проте, попри значний інтерес до цього питання як з боку науковців, так і практиків, залишається ряд невирішених проблем та прогалин у законодавчому регулюванні й практичному застосуванні норм, що регулюють цивільну відповідальність у контексті кримінального провадження.

Актуальність цієї теми зумовлена кількома факторами. По-перше, існують недоліки в законодавстві, які створюють правову невизначеність щодо підстав та порядку притягнення до цивільної відповідальності у кримінальному процесі. По-друге, відсутність чітких механізмів взаємодії між органами, що ведуть кримінальне провадження, та судами цивільної юрисдикції ускладнює процес реалізації прав потерпілих на відшкодування завданої шкоди. По-третє, на практиці часто виникають ситуації, коли потерпілі не можуть ефективно захистити свої інтереси через бюрократичні перепони, недостатню компетенцію або зловживання з боку осіб, залучених до кримінального провадження.

Враховуючи вищевикладене, дослідження цивільної відповідальності в кримінальному провадженні в Україні є надзвичайно важливим для вдосконалення правозастосовчої практики та забезпечення ефективного захисту прав громадян. У статті буде проаналізовано існуюче законодавче регулювання, виявлено основні проблеми та запропоновано шляхи їх вирішення з метою підвищення ефективності механізмів цивільної відповідальності у кримінальному провадженні.

Стан опрацювання. Тема компенсації збитків, включаючи цивільний позов у рамках кримінального розслідування, була об'єктом досліджень науковців, таких як: О. Петрук, В. Попелюшко, О. Музиченко, І. Бородій, Г. Устінова-Бойченко, Ю. Малиця, Л. Бойченко, І. Вернидубов, С. Белікова, І. Євхутіч, І. Серкевич та інші.

Незважаючи на обширні наукові дослідження щодо цивільного позову у кримінальному провадженні, існує ряд проблемних аспектів нормативного регулювання цієї області.

Метою статті є систематизація та аналіз існуючих правових норм, що стосуються цивільної відповідальності у кримінальному процесі, виявлення їх ефективності та проблем, а також розгляд можливих шляхів їх подальшого вдосконалення.

Виклад основного матеріалу.

Цивільний кодекс України (надалі – ЦК України) є головним джерелом інформації з питань, які є ключовими у даному дослідженні. Отже, перш за все важливо розглянути визначення та пояснення, надані саме ЦК України.

У статті 22 ЦК України чітко зазначається, що якщо фізична або юридична особа (у цьому контексті акцент робиться на фізичну особу) понесла збитки внаслідок порушення її цивільних прав, вона має право на компенсацію цих збитків. При цьому збитками слід розуміти наступне: втрати, що виникли внаслідок знищення або пошкодження майна особи, а також витрати, які вона здійснила або повинна здійснити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); доходи, які особа могла б отримати в звичайних умовах, якби її право не було порушене (упущена вигода); моральну шкоду, заподіяну внаслідок порушення прав (розмір грошової компенсації моральної шкоди встановлюється судом залежно від характеру порушення, глибини фізичних та емоційних страждань, погіршення здібностей потерпілого або його позбавлення можливості їх реалізації, ступеня вини особи, що заподіяла моральну шкоду, якщо вина є підставою для компенсації, а також з урахуванням інших обставин, що мають суттєве значення. При визначенні суми компенсації враховуються вимоги розумності і справедливості) [1].

Можна стверджувати, що компенсація завданої шкоди може мати широкий спектр відносин, включаючи випадки, коли ця шкода стала об'єктом розгляду в кримінальних справах. Зазвичай, у таких випадках пріоритетним є відшкодування саме матеріальних збитків, між якими і кримінальним правопорушенням існує прямий матеріальний зв'язок причини та наслідків.

Відповідно до статті 2 Кримінального процесуального кодексу України (надалі – КПК України), держава повинна належним чином і всіма можливими засобами гарантувати та забезпечити охорону й захист прав і законних інтересів фізичних й юридичних осіб, що також належить до завдань кримінального провадження [2].

Зазначена стаття стосується реалізації процесуальних прав осіб, які стали жертвами незаконних дій відносно себе, зокрема щодо компенсації збитків, заподіяних кримінальним порушенням.

Дуже вдало зазначає О. Петрук, що цивільний позов у кримінальному провадженні посідає центральне місце та є найбільш досліджуваним і законодавчо врегульованим інститутом кримінального процесуального права. На відміну від правових інститутів, пов'язаних із добровільним відшкодуванням шкоди, завданої злочином, чи компенсацією шкоди коштом держави, інститут цивільного позову має довгу історію свого розвитку в законодавстві України [3, с. 208].

В. Попелюшко надає наступне визначення, цивільний позов у кримінальному провадженні – це заявлена в установленому законом порядку особою, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, її законним представником, прокурором вимога до підозрюваного, обвинуваченого, або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, про відшкодування завданої шкоди [4, с. 3].

Пропонуємо наступне визначення, цивільний позов у кримінальному провадженні – це вимога потерпілої сторони, яка заявляється під час розгляду кримінальної справи і спрямована на відшкодування майнової або немайнової шкоди, заподіяної злочином. Цивільний позов подається потерпілим або його законним представником у межах кримінального провадження і розглядається судом разом з кримінальною справою, що дозволяє забезпечити комплексний підхід до вирішення правових питань, пов'язаних з вчиненням злочином. Такий позов може стосуватися як матеріальних збитків (наприклад, втрата майна, витрати на лікування), так і моральної шкоди (фізичні або психологічні страждання, порушення особистих немайнових прав).

О. Музиченко та І. Бородій, звертають увагу на відсутності єдності судової практики з цього питання, згідно з якою одні суди розглядають цивільний позов у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру, а інші залишають цивільний позов без розгляду, вказуючи на можливість звернення з таким позовом у порядку цивільного судочинства [5, с. 245].

Задоволення майнових і немайнових інтересів потерпілого від кримінального правопорушення шляхом подання цивільного позову у кримінальному провадженні є не лише найпоширенішим, але й найскладнішим і найбільш змінним способом компенсації збитків. Це пов'язано з необхідністю врахування останніх судових практик як національних, так і міжнародних, зокрема практики Верховного Суду та Європейського суду з прав людини. Тому цей аспект має значний практичний інтерес і вимагає постійного юридичного аналізу.

Предметом цивільного позову є вимога особи, що заявляє позов, до іншої особи, яка є відповідачем, і впливає ця вимога з правовідносин, що породжують суперечки між сторонами. У кримінальному процесі, предметом цивільного позову є вимога потерпілого (цивільного позивача) до обвинуваченого або підозрюваного, зазвичай, щодо компенсації завданої злочином матеріальної та моральної шкоди. Ця вимога базується на законом визначених фактах, на основі яких позивач формулює свої вимоги. Без наявності відповідного юридичного факту, який би обґрунтовував матеріально-правові відносини, цивільний позов у кримінальному процесі не може бути заявлений та розглянутий судом. Таким чином, основами позову виступають юридичні факти, на яких ґрунтуються вимоги позивача, і які закон пов'язує з виникненням правовідносин між сторонами. Ці два аспекти формують зміст цивільного позову, визначають його обсяг і напрямки провадження.

Вчені дійшли висновку, що ураховуючи імперативну процедуру притягнення винної особи до кримінальної відповідальності, встановлення на кожній стадії кримінального провадження низки обставин справи, було б доцільним, щоб у кримінально-процесуальне законодавство ввели норму права, яка б визначала більш просту структуру і зміст цивільного позову порівняно із цивільно-процесуальним законодавством [6, с. 225].

Погоджуємося з думкою вище зазначених науковців, адже кримінально-процесуальне законодавство України, не містить норм, які б визначали форму і зміст цивільного позову.

І. Вердубов та С. Белікова звертають увагу на те, що нові положення ЦПК України, які регулюють процедуру вирішення цивільних спорів, мають деякі прогалини з огляду на чинний КПК України, внаслідок цього можуть виникати труднощі під час розгляду цивільного позову в кримінальному судочинстві [7, с. 19].

І. Євхутич та І. Серкевич виділили ряд переваг розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні для всіх сторін процесу, а саме:

- 1) Зменшення витрат часу, зусиль і ресурсів судових органів.
- 2) Забезпечення єдності судової практики.
- 3) Поспішне відновлення майнових прав потерпілого, особливо у випадках, коли не відома особа, що завдала збитків, і точний розмір завданої шкоди.
- 4) Застосування ефективних засобів примусового виклику цивільного відповідача до суду.
- 5) Звільнення позивача від обов'язку сплати судового збору у кримінальному провадженні.
- 6) Забезпечення належного дослідження доказів, оскільки відповідальність за доведення цивільного позову покладена на посадових осіб, які ведуть кримінальне провадження [8, с. 254].

Також варто додати, що у деяких випадках спільний розгляд цивільного позову з кримінальною справою має місце через те, що встановлення характеру та розміру завданої злочином шкоди часто має важливе значення як для цивільного, так і для кримінального правопорядку.

Висновки. Цивільна відповідальність у кримінальному провадженні відіграє важливу роль у забезпеченні прав потерпілих та відшкодуванні шкоди, заподіяної злочинними діями. Проведене дослідження дозволило зробити кілька ключових висновків щодо ефективності та проблематики цього правового інституту в Україні.

цивільний позов у кримінальному провадженні – це вимога потерпілої сторони, яка заявляється під час розгляду кримінальної справи і спрямована на відшкодування майнової або немайнової шкоди, заподіяної злочином. Цивільний позов подається потерпілим або його

законним представником у межах кримінального провадження і розглядається судом разом з кримінальною справою, що дозволяє забезпечити комплексний підхід до вирішення правових питань, пов'язаних з вчиненням злочином. Такий позов може стосуватися як матеріальних збитків (наприклад, втрата майна, витрати на лікування), так і моральної шкоди (фізичні або психологічні страждання, порушення особистих немайнових прав).

Недоліки законодавчого регулювання. Чинне законодавство України містить певні прогалини та суперечності, що створюють правову невизначеність щодо підстав і порядку притягнення до цивільної відповідальності у кримінальному провадженні. Це знижує ефективність захисту прав потерпілих та ускладнює процес відшкодування шкоди.

Проблеми практичної реалізації. Практичне застосування норм, що регулюють цивільну відповідальність у кримінальному провадженні, часто супроводжується бюрократичними перепонами та зловживаннями з боку учасників процесу. Це призводить до затягування розгляду справ та порушення прав потерпілих.

Необхідність взаємодії між судами. Відсутність чітких механізмів взаємодії між органами, що ведуть кримінальне провадження, та судами цивільної юрисдикції ускладнює процес реалізації цивільних позовів. Це вимагає вдосконалення нормативно-правової бази та розробки єдиних стандартів правозастосовчої практики.

Ефективна реалізація цивільної відповідальності у кримінальному провадженні є необхідною умовою для забезпечення справедливості та відновлення порушених прав потерпілих. Вдосконалення законодавства та правозастосовчої практики сприятиме підвищенню ефективності правосуддя в Україні та зміцненню довіри громадян до судової системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 р. № 435-IV: станом на 27 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 29.04.2024).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13.04.2012 р. № 4651-VI: станом на 19 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.04.2024).
3. Петрук О. Особливості відшкодування шкоди від кримінального правопорушення у кримінальному провадженні за рішенням суду. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 207–212.
4. Попелюшко В. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис національного університету "острозька академія"*. 2020. № 2. С. 1–32.
5. Музиченко О., Бородій І. Цивільний позов у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру. *Право і суспільство*. 2022. № 5. С. 245–250.
6. Устінова-Бойченко Г., Малиця Ю., Бойченко Л. Особливості інституту цивільного позову в кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10. С. 223–225.
7. Вернидубов І., Белікова С. Особливості цивільного позову в кримінальному судочинстві. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2019. № 2. С. 14–20.
8. Євхутіч І., Серкевич І. Цивільний позов у кримінальному процесі: доцільність та необхідність. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 250–258.